

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 346

DOI 36919/3041-1149(Print).4.2024.47-52

С. Г. Боярчук,
аспірант кафедри міжнародного права
та галузевих правових дисциплін,
Київський університет права
Національної академії наук України
email: boyarchukov@gmail.com
ORCID ID 0009-0005-7826-1934

ОСОБЛИВОСТІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ АРБІТРАЖНОГО КЕРУЮЧОГО: НАЦІОНАЛЬНА ПРАКТИКА ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

У статті здійснено аналіз цивільно-правової відповідальності арбітражного керуючого на основі національного законодавства, практичної діяльності й міжнародного досвіду. Проаналізовано категорію цивільно-правової відповідальності з погляду вітчизняної теорії та практики, на підставі чого подано характеристику окремих видів і форм цивільно-правової відповідальності арбітражного керуючого. На основі національного законодавства визначено порядок застосування цивільно-правової відповідальності до арбітражного керуючого, акцентовано увагу на обов'язку її відшкодування. Наведено приклади окремих європейських держав з кодифікованою системою права, цивільне законодавство яких і правила ділового обороту визначають підстави та порядок реалізації цивільно-правової відповідальності арбітражного керуючого.

Зроблено висновок про те, що як в Україні, так і в багатьох європейських державах арбітражний керуючий позиціонується як професіонал, його діяльність та відповідальність регламентується не лише цивільним, а й договірним правом. Підставою для притягнення арбітражного керуючого до цивільної відповідальності є завдання майнової чи моральної шкоди іншим особам, настає за наявності передбачених законом чи договором умов, виражається в покладенні на винного суб'єктивного обов'язку відшкодувати завдану шкоду.

Ключові слова: цивільна відповідальність, підстави юридичної відповідальності, арбітражний керуючий, національне законодавство, міжнародна судова практика.

Постановка проблеми та її актуальність. Арбітражний керуючий є суб'єктом незалежної професійної діяльності й за свої дії та заподіяну третім особам шкоду несе передбачену чинним законодавством юридичну відповідальність, зокрема й цивільно-правову. Враховуючи той факт, що арбітражний керуючий є одним з центральних суб'єктів провадження у справі про банкрутство, згідно з вимогами чинного законодавства та існуючої практики, він повинен володіти не лише відповідною кваліфікацією, а й сумлінно виконувати професійні обов'язки, дотримуватися норм міжнародного та національного права. Закономірно, що компетентні контролюючі органи неухильно стежать за діяльністю арбітражних керуючих і дотриманням ними вимог законодавства, адже дотримання принципу законності має вагомe значення для провадження в справі про банкрутство та для позитивного вирішення питань щодо задоволення вимог кредиторів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання юридичної відповідальності уповноважених осіб, які беруть участь у процедурі банкрутства, зокрема й діяльності арбітражних керуючих, неодноразово опинялися в центрі уваги вітчизняних і зарубіжних науковців, серед яких можна зазначити О. А. Беяневич, А. А. Бутирського, І. А. Бутирську,

Л. І. Грабован, В. В. Джуня, І. О. Вечірка, Ю. В. Кабенюк, Б. М. Полякова, П. Д. Пригузу, Ю. В. Твердохліб, Ю. В. Чорну, Б. Кремадис, Д. Гірсбегер, Н. Возер, Д. Бентолила, Г. Борн та ін. Однак часи змінюються, вдосконалюється законодавство, а водночас і практична діяльність. Тому питання правового регулювання цивільно-правової відповідності арбітражних керуючих залишається актуальним.

Метою статті є аналіз цивільно-правової відповідальності арбітражного керуючого на основі національного законодавства, практичної діяльності та міжнародного досвіду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оскільки категорія цивільно-правової відповідальності є досить складною, а в теорії права – ще й спірною, то, перш ніж аналізувати конкретні види та форми цивільно-правової відповідальності саме арбітражного керуючого, спочатку варто проаналізувати цей інститут з погляду вітчизняної теорії та практики цивільного права.

Наразі існує кілька наукових вітчизняних концепцій розуміння цивільно-правової відповідальності, тому проаналізуємо їх. Перша концепція, запропонована Л. В. Орел [1, с. 103], розглядає цивільно-правову відповідальність крізь призму теорії держави та права як форму державного примусу й обов'язок правопорушника зазнати заходів державного примусу, передбачених нормами цивільного законодавства. Автором другої концепції є І. С. Кантафарова, яка в своїй монографії «Теорія цивільно-правової відповідальності» [2, с. 145] стверджує, що «...цивільна відповідальність має розумітися в контексті теорії правовідносин». Утім, на думку сучасних дослідників, зокрема Є. О. Харитонова та О. І. Харитонові [3, с. 304–305], зазначається, що «...наведені вище концепції в цілому не заперечують одна одній і не виключають одна одну, будучи відображенням різних методологічних підходів до визначення та характеристики складного правового явища». Також ці науковці визначають цивільно-правову відповідальність як-от: «...правове відношення, що виникає внаслідок порушення цивільних прав, встановлених законом або договором, зміст якого виражається в обов'язку винного порушника зазнати невігідних для нього наслідків порушення та праві потерпілої особи на поновлення порушеного права і компенсацію завданої шкоди, забезпечених можливістю застосування державного примусу» [3, с. 315].

Зважаючи на вищезазначене, справедливим також вбачається аргумент І. О. Дзери [4, с. 445] стосовно того, що «...ґрунтуючись на нормах Цивільного кодексу України (ст. 11), однією з підстав виникнення цивільних правовідносин є завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі». Вчена доходить такого висновку, що «...застосування окремих спеціальних санкцій має здійснюватися за умови встановлення судом складу цивільного правопорушення» [4, с. 452].

Ю. В. Твердохліб [5, с. 216–218] у своїй статті на тему «Правове регулювання дисциплінарної та цивільно-правової відповідальності у сфері арбітражного управління підприємством у процедурі банкрутства», ґрунтуючись на дослідженнях і твердженнях Я. Г. Рябцевої [6, с. 42–43], впевнений, що «...цивільно-правова відповідальність арбітражного керуючого полягає у відшкодуванні останній шкоди у випадку невиконання або неналежного виконання ним своїх обов'язків у процедурах банкрутства. З огляду на це під невиконанням або неналежним виконанням арбітражним керуючим своїх обов'язків слід розуміти дії чи бездіяльність останнього, що призводять до порушень чинного законодавства із завданням значної шкоди чи без неї. Відсутність же власної вини в цивільному праві доводиться особою, яка порушила зобов'язання».

Однак, наводячи висловлювання та думки вищевказаних учених, потрібно зацентувати на тому, що наразі національне законодавство в сфері правового регулювання діяльності арбітражного керуючого дещо змінилось у зв'язку з ухваленням 2019 року Кодексу України з процедур банкрутства [7]. А тому вважаємо за потрібне розтлумачити сучасні правові норми. Почнемо з норм цивільного законодавства. Так, ст. 1166 Цивільного кодексу України містить положення, відповідно до якого майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується повним обсягом особою, яка її завдала. Завдані збитки відшкодовують повним обсягом, якщо договором або законом не передбачено відшкодування в меншому або більшому розмірі (ч. 3 ст. 22 ЦК України).

Зі свого боку й особа, якій завдано збитків у результаті порушення її цивільного права, має право на їхнє відшкодування згідно з ч. 1 ст. 22 ЦК України. Під збитками законодавець розуміє:

– втрати, яких особа зазнала у зв'язку із знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки);

– доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене, так звана «упущена вигода» (ч. 2 ст. 22 ЦК України).

Кодекс України з процедур банкрутства у ст. 25 закріплює таке положення: «...школа, заподіяна особі внаслідок незаконних дій арбітражного керуючого, відшкодовується відповідно до закону; школа, заподіяна особі внаслідок умисних дій чи бездіяльності арбітражного керуючого, відшкодовується арбітражним керуючим».

Як бачимо, національне законодавство достатньо детально регламентує цивільно-правову відповідальність арбітражного керуючого й обов'язок її відшкодування.

Далі наведемо приклади міжнародного законодавства та практики.

Насамперед у багатьох європейських державах кодифікованого права арбітражний керуючий позиціонується як професіонал, діяльність і відповідальність якого регламентується договірним правом. Проте в питаннях відповідальності арбітражних керуючих усе ж таки є різниця, адже більшість європейських правових систем передбачають можливість застосування цивільної відповідальності до арбітражного керуючого виключно за наявності лише в разі грубих порушень законодавства та за наявності умислу. Водночас в Європі правові системи [9, с. 28] не передбачають відповідальності арбітражного керуючого за помилкові висновки чи судження.

Цивільне законодавство Іспанії, а саме Закон Іспанії «Про арбітраж» 2003 року [10], у ст. 21 закріплює: «...арбітражні керуючі зобов'язані сумлінно виконувати свої обов'язки. ... Вони несуть відповідальність за шкоду та збитки, спричинені ними внаслідок недобросовісності, необережності чи шахрайства». До того ж Верховний Суд Іспанії у своєму рішенні № 102/2017 [11] зробив вказівку, що «...нерозсудливість варто розуміти як недбалість, що зумовлює наслідком серйозну, невинуватну та неправомірну поведінку. Відповідальність настає лише в тому разі, коли поведінка чи дії арбітражного керуючого спрямовані на заподіяння шкоди або призвели до грубої недбалості, тобто надзвичайна та непередбачувана поведінка, яка виходить за прийняте розуміння».

Законодавство Франції є дещо відмінним від іспанського права й не містить чітких норм, на підставі яких до арбітражних керуючих можна було б застосувати цивільну відповідальність. Загалом процедура відбувається на підставі договору між арбітражним керуючим і сторонами. Річ у тім, що діяльність арбітрів у Франції є неопублічною, а тому їхня відповідальність не може встановлюватися державою, натомість визначається договором. Однак, п. 3 ст. 1464 Цивільно-процесуального кодексу Франції [12] встановлює обов'язки сторін та арбітражного керуючого, відповідно до яких «...учасники зобов'язані реалізовувати свої права старанно та сумлінно. Арбітражне провадження є конфіденційним». Отже, в разі виникнення спору між арбітражним керуючим та сторонами останні мають право звернутися із позовом до суду в цивільному процесуальному порядку. Утім такий позов може бути поданий виключно за умови, якщо відсутні інші засоби правового захисту проти вчиненого арбітром правопорушення.

Зарубіжні дослідники [9, с. 30] проблеми цивільної відповідальності арбітражного керуючого, наводячи висновок Паризького суду великої інстанції, також стверджують, що «...відповідальність настає лише внаслідок дій або бездіяльності, вчиненої під час виконання обов'язків».

Аналіз французької судової практики [13] свідчить, що «...цивільну відповідальність арбітражні керуючі можуть нести лише в разі, коли доведено вчинення ними шахрайських дій або факту введення в оману чи грубу провину».

Урешті застосування відповідальності залежить від ступеня вини арбітра, визначеного в законодавстві. Так, законодавство Франції [9, с. 31] проводить різницю між звичайним обов'язком арбітражного керуючого вчиняти дії *de diligence* та обов'язком виконувати щось *obligation de resultat*. У першому випадку відповідальність настає за явності вини, а в другому йдеться про банальне невиконання дій чи обов'язків. Важливою ознакою для настання

цивільної відповідальності є вина арбітра, «несумісна з його повноваженнями» [9, с. 31]. А тому логічно виникає висновок про те, що арбітражний керуючий не може бути притягнений до цивільної відповідальності за свої рішення, крім того, коли це стосується їхньої особистої вигоди чи вчинення шахрайства. Цивільні позови на предмет ухвалення арбітражними керуючими рішень, які не подобаються сторонам, за практикою відхиляються.

Цивільне законодавство Швейцарії, зокрема Федеральний закон Швейцарії «Про міжнародне приватне право» 1987 року [14], містить лише окремі відсилочні положення, які застосовують для притягнення до відповідальності арбітражних керуючих. Основні положення зводяться до такого:

- правовідносини між арбітражним керуючим і сторонами процесу регулюються договором, приватним правом, що може застосовуватися за аналогією та процесуальним правом;
- ненавмисні помилки не можуть вважатися достатніми для визнання вини арбітражного керуючого та притягнення його до цивільної відповідальності.

Отже, по суті, законодавство Швейцарії переважно ґрунтується на доктринальних поглядах у сфері відповідальності арбітражних керуючих. Практична діяльність також підтверджує цей постулат, а тому арбітри користуються значною мірою імунітету. Однак своєрідною відмінністю від законодавства інших європейських держав є те, що, згідно з ч. 2 ст. 403 Цивільного кодексу Швейцарії [16], за наявності в процесі декількох арбітражних керуючих вони можуть нести солідарну відповідальність. Тобто сторона, яка має претензії до арбітражних керуючих, які діють спільно щодо умов договору, може пред'явити цивільний позов або до одного арбітра, або до всіх одночасно.

У разі якщо за спільним договором була множинність участі арбітражних керуючих, а відповідальності за спільні погоджені дії зазнав лише один з них, останній, керуючись ст. 148 Цивільного кодексу Швейцарії [16], має право регресу до інших. А грошове стягнення за умови, що воно достатньо значне й не може бути стягнуте з одного із солідарних арбітражних керуючих – боржників, будуть нести в рівних частках інші (ч. 3 ст. 148 ЦК Швейцарії).

Висновки. Наведений нами невеликий аналіз підстав цивільно-правової відповідальності арбітражного керуючого на підставі норм національного права й окремих європейських країн дає змогу констатувати, що її застосування є передбачена законом або договором санкція на можливі порушення. Підставою для притягнення арбітражного керуючого до цивільної відповідальності є завдання майнової чи моральної шкоди іншим особам; настає за наявності передбачених законом чи договором умов і виражається в покладенні на винного суб'єктивного обов'язку відшкодувати завдану шкоду. Відповідальність може мати індивідуальний і солідарний характер залежно від держави, законодавство якої застосовується.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Орел Л. В., Калашник О. М. Цивільне право та процес : навч. посіб. Харків : Право, 2021. 423 с.
2. Канзафарова І. С. Теорія цивільно-правової відповідальності : монографія. Одеса, 2006. 246 с.
3. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Оновлення (кодифікації та рекодифікації) Цивільного законодавства України: досвід, проблеми та перспективи : монографія. Одеса : Фенікс, 2020. 462 с.
4. Дзера І. О. Санкції у цивільному праві України: проблеми теорії та судової практики : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2022. 540 с.
5. Твердохліб Ю. В. Правове регулювання дисциплінарної та цивільно-правової відповідальності у сфері арбітражного управління підприємством у процедурі банкрутства в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 2. С. 216–218.
6. Рябцева Я. Г. Відповідальність арбітражного керуючого. *Юридичний журнал*. 2004. № 5. С. 42–43.
7. Кодекс України з процедур банкрутства від 18 жовтня 2018 року № 2597-VIII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2019. № 19. Ст. 74.

8. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
9. Piers M., Ongenaе K., Boiko M. Liability in arbitration / Ghent University. Gent, Belgium, 2021. 66 p.
10. Spain’s New Arbitration Act 2003 (Ley 60/2003 de 23 de diciembre, de Arbitraje). URL : https://arbitrationlaw.com/sites/default/files/free_pdfs/Spain%20Arbitration%20Act.pdf (дата звернення: 16.10.2024).
11. Spanish Supreme Court, Civil chamber, Award № 102/2017 of February 15, 2017. URL : <https://cjc.eui.eu/data/data/data?idPermanent=121&trial=1> (дата звернення: 16.10.2024).
12. The French Code of Civil Procedure in English, 2005 (Translated in English by Christian Dodd). Oceana Publications, 2005. 350 p.
13. Cass. 1e civ., 6 December 2005: 2006 Jur. P. 274, note P-Y. Gautier. Ch. Jarosson, ‘Note sous Cour de cassation (1re Ch. Civ.), 6 December 2005’ (2006). Rev. arb. 127–138. URL : <https://www.legifrance.gouv.fr/juri/id/JURITEXT000007051461/> (дата звернення: 24.10.2024).
14. Про міжнародне приватне право 1987 року : Федеральний закон Швейцарії. URL : http://www.andreasbucher-law.ch/images/stories/pil_act_1987_as_amended_until_1_7_2014.pdf
15. Smahi N. The Arbitrator’s Liability and Immunity Under Swiss Law. Part I. Bulletin ASA. 2016. Volume 34, Issue 4. P. 876–896. DOI : <https://doi.org/10.54648/asab2016076> (дата звернення: 16.10.2024).
16. Federal Act on the Amendment of the Swiss Civil Code (Part Five: The Code of Obligations) of 30 March 1911 (Status as of 1 January 2024). The publication platform for federal law of Swiss Confederation. URL : https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/27/317_321_377/en (дата звернення: 11.10.2024).

REFERENCES

1. Orel L. V., Kalashnyk O. M. Tsyvilne pravo ta protses : navch. posib. Kharkiv : Pravo, 2021. 423 s.
2. Kanzafarova I. S. Teoriia tsyvilno-pravovoi vidpovidalnosti : monohrafiia. Odesa, 2006. 246 s.
3. Kharytonov Ye. O., Kharytonova O. I. Onovlennia (kodyfikatsii ta rekodyfikatsii) Tsyvilnoho zakonodavstvo Ukrainy: dosvid, problemy ta perspektyvy : monohrafiia. Odesa : Feniks, 2020. 462 s.
4. Dzera I. O. Sanktsii u tsyvilnomu pravi Ukrainy: problemy teorii ta sudovoi praktyky : monohrafiia. Kyiv : VD «Dakor», 2022. 540 s.
5. Tverdokhlib Yu. V. Pravove rehuliuвання dystsyplinarnoi ta tsyvilno-pravovoi vidpovidalnosti u sferi arbitrazhnoho upravlinnia pidpriemstvom u protseduri bankrutstva v Ukraini. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. 2014. № 2. S. 216–218.
6. Riabtseva Ya. H. Vidpovidalnist arbitrazhnoho keruiuchoho. *Yurydychnyi Zhurnal*. 2004. № 5. S. 42–43.
7. Kodeks Ukrainy z protsedur bankrutstva vid 18 zhovtnia 2018 roku № 2597-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 2019. № 19. St. 74.
8. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy 16 sichnia 2003 roku № 435-IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. 2003. № 40–44. St. 356.
9. Piers M., Ongenaе K., Boiko M. Liability in arbitration / Ghent University. Gent, Belgium, 2021. 66 p.
10. Spain’s New Arbitration Act 2003 (Ley 60/2003 de 23 de diciembre, de Arbitraje). URL : https://arbitrationlaw.com/sites/default/files/free_pdfs/Spain%20Arbitration%20Act.pdf (date of application: 16.10.2024).
11. Spanish Supreme Court, Civil chamber, Award № 102/2017 of February 15, 2017. URL : <https://cjc.eui.eu/data/data/data?idPermanent=121&trial=1> (date of application: 16.10.2024).
12. The French Code of Civil Procedure in English, 2005 (Translated in English by Christian Dodd). Oceana Publications, 2005. 350 p.
13. Cass. 1e civ., 6 December 2005: 2006 Jur. P. 274, note P-Y. Gautier. Ch. Jarosson, ‘Note sous Cour de cassation (1re Ch. Civ.), 6 December 2005’ (2006). Rev. arb. 127–138. URL : <https://www.legifrance.gouv.fr/juri/id/JURITEXT000007051461/> (date of application: 24.10.2024).

14. Pro mizhnarodne pryvatne pravo 1987 roku : Federalnyi zakon Shveitsarii. URL : http://www.andreasbucher-law.ch/images/stories/pil_act_1987_as_amended_until_1_7_2014.pdf

15. Smahi N. The Arbitrator's Liability and Immunity Under Swiss Law. Part I. Bulletin ASA. 2016. Volume 34, Issue 4. P. 876–896. DOI : <https://doi.org/10.54648/asab2016076> (date of application: 16.10.2024).

16. Federal Act on the Amendment of the Swiss Civil Code (Part Five: The Code of Obligations) of 30 March 1911 (Status as of 1 January 2024). The publication platform for federal law of Swiss Confederation. URL : https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/27/317_321_377/en (date of application: 11.10.2024).

S. G. Boiarchukov. PECULIARITIES OF THE CIVIL LIABILITY OF AN ARBITRATION MANAGER: NATIONAL PRACTICE AND INTERNATIONAL EXPERIENCE

The article analyzes the civil liability of an arbitration manager based on national legislation, practical activities and international experience. The category of civil liability is analyzed from the point of view of domestic theory and practice. On the basis of which a characteristic of individual types and forms of civil liability of an arbitration manager is presented. Based on national legislation, the procedure for applying civil liability to an arbitration manager is determined, and attention is focused on the obligation to compensate for it. Examples of individual European states with a codified legal system are given, whose civil legislation and business rules determine the grounds and procedure for implementing the civil liability of an arbitration manager.

It is concluded that both in Ukraine and in many European countries, the arbitration manager is positioned as a professional, his activities and responsibility are regulated not only by civil, but also by contractual law. The basis for holding an arbitration manager to civil liability is the infliction of property or moral damage to other persons, occurs in the presence of conditions stipulated by law or contract, is expressed in the imposition of a subjective obligation on the guilty party to compensate for the damage caused.

Key words: *civil liability, grounds for legal liability, arbitration manager, national legislation, international case law.*

Стаття надійшла до редколегії 30 жовтня 2024 року